

Magyar Egyházzene XXII (2014/2015) 349–360

Déri Balázs

Az Esztergomi benedikcionále zsolozsma- lekcionáriuma III.

Pünkösöd nyolcada után (169–220)

Déri Balázs (Budapest) zenetudós, klasszika-filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára és Vallástudományi Központjának igazgatója.

170. (Pent/D1) a: Concedat vobis ... Deus, non **superbe sapere**, neque in incerto

divitiarum sperare, sed in Deo, qui omnia praestat ... bonis operibus abundare.

ANGELOMUS LUX., Enarr. in libros Regum, I. c. 2. (PL 115,263A): ... cum **dives** esset, nihil aliud nisi cinerem et pulverem se esse cognovit [Abraham]. ... Redarguit sancta Ecclesia Iudaeos et sapientes huius saeculi, extollentes se contra scientiam Dei (cf. 2K 10,5), ne **superbe sapiant**, ...

A szegény Lázár és a gazdag ember perikópájához (L 16,19–31) az evilági gazdagokat intő annyi más bibliai szöveg mellett 1T 6,17–18,¹ amely sehol az egyházi évben nem perikopális anyag, magától észébe juthatott a szerzőnek, önmagában ezért még nem kellene patrisztikus közvetítést föltételezni. Még az sem lenne perdöntő, hogy a latin bibliafordítások változatai közül az elterjedtebb „sublime sapere” helyett itt „superbe sapere” áll, bár úgy tűnik, a patrisztikus és kora középkori szövegekben ez utóbbi gyakoribb. Az viszont már egyértelművé teszi a helyzetet, hogy ezt a szövegváltozatot látjuk Luxeuil-i Angelomusnak az ezen a napon olvasni kezdett Historia Regum-hoz kapcsolódó *enarratio*-jában is, —ennek kivágata a XIII. századi Brev. Str. e napi 4–6. matutínumi szermó-lekciója lett—, amikor is a középkori szerző 1Rg (=1Sm) 2. fejezetét magyarázza Anna hálaénekétől (1Rg 2,1–10) indítva. A tőle főntebb idézett második mondat 1Rg 2,3-hoz kapcsolódik („nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes”).

Közvetlen e mondat előtt Ábrahám gazdagságáról és alázatosságáról van szó, s ott a „dives”, a „huius saeculi”, majd a „superbe sapere” szavak bizonyosan nem véletlen együttállásra mutatnak: nem kétséges, hogy Angelomus fejében 1T 6,17 igeverse járt, ahol is megtalálhatók a „divites huius saeculi” és a „superbe/sublime sapientes” kifejezések. Értelmezése szerint ebben az összefüggésben tehát e világ gazdagjai (divites huius saeculi) az általa megrótt zsidók és e világ bölcsei (Iudaei et sapientes huius saeculi), akik fennhéjázva dicsekesznek.

¹ Divitibus huius saeculi praecipe non sublime [v.l.: superbe] sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo [v.l.: Domino], qui praestat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, divites fieri in operibus bonis [v.l.: in bonis operibus].

Különösen érdekes esettel állunk szemben, amely nem csak a Benedictionale szerzőjének, hanem talán az esztergomi liturgikus olvasmányok összeállítóinak gondolkodására is rávilágíthat. (Nem kizárt, hogy ugyanarról a személyről van szó.) Hogy a XI. században hol kezdték Angelomus *enarratio*-ja olvasását matutínumi szermóként, azt nem tudjuk. Talán a kezdetétől (PL 115,261B). Mindenesetre a XIII. században csak a 1Rg 2,2-t, Anna (Hanna) hálaénekének 3. mondatát kommentáló mondatoktól (PL 115,262C második fele): ez a Királyok könyveit olvastató liturgikus időszak első éjszakájának, tehát egy igen fontos kezdőpontnak a 4–5. lektórája, és az utóbbi említi a gazdag (dives) Ábrahám alázatosságát. A 6. lektóra esik a 1Rg 2,3 kommentárja a gőgös dicsekvés elutasításával. Mind imaszerzőnk, mind *legalábbis* a XIII. századi breviárium azt az elemet emeli ki Angelomusból, —az idézés nyilvánvaló, a XI. századi író is egyértelműen őt használja—, amely a napi evangéliumhoz kapcsolódott. Szerzőnk ugyanis nem Gergelynek az aznapi evangéliumi szakasról mondott 40. homíliáját idézi —megtehetette volna, mert vélhetően ez volt az ő korában is a matutínumi homília, azaz a 7–9. lektóra—, hanem örömmel fedezhette föl ő is, hogy az elvileg nagyon más tárgyú szermó is szól a gazdagok gőgjéről. Sőt, az is feltűnhetett neki, mint bárki figyelmes olvasónak-hallgatónak, hogy Ábrahám neve mind a szermóban, mind az evangéliumi perikópában benne van, de az előzőben ő a gazdag, a másodikban pedig a példázatbeli gazdag ember folyamodik hozzá. Az pedig lényegében egyértelmű: Angelomus szövege háttérben szerzőnk fölismerte a 1T 6,17-t, majd ezt a 18. verssel is kiegészítve formálta meg az áldás a) szakaszát, ahogy majd a c) szakaszát a 18–19. vers alapján írta meg („ut divites facti in operibus bonis, facile tribuatis et communicetis, et ut, thesaurizantes vobis fundamentum bonum in futurum, se aeternae vitae speretis praemia redditurum”).

A mikrofilológiai elemzés tanulságaként újabb ponton ragadhatjuk meg szerzőnk szövegalkotásának egy lényeges mozzanatát: hogy hogyan jutnak eszébe páli levelek idézetei. Szó sincs itt aznapi levél-perikópáról, hogy tudniillik 1T 6,17skk. lett volna a mise epistolája! És az sem feltétlenül fontos neki, hogy a miséhez tartozó imában az aznapi evangélium fő tanulságát annak szavaival foglalja imába. Az éjjeli zsoltosma ószövetségi olvasmányából, pontosabban annak kommentárjából emel ki egy páli utalást.

Nehezen szabadulunk attól a gondolattól, hogy ha a főpapi áldás írója (és ez ki lenne más, mint maga a főpap) tekintettel volt közösségére, annak bármennyire is jó volt az emlékezőképessége, bármennyire figyelt is, legalábbis az első elhangzáskor ezt a szöveget ki kellett emelnie akár egy exhortációban vagy prédikációban is, különben „a levegőben lógott”; a későbbi időkben pedig arra számított, hogy klerikusai fejben tartják az éjszakai olvasmányt.

Ezzel a fölvetéssel azonban részben ellenkezik az, hogy pünkösdi nyolcada csütörtökjének áldásában (163.) már idézve volt a Timótheushoz írott levélből vett mondat. Tematikailag van némi kapcsolat: az apostolok oszlásáról szóló napi evangéliumban Jézus arra buzdítja őket, hogy ne vigyenek magukkal sem

erszényt, sem pénzt (L 9,3: neque peram ... neque pecuniam). Túl közel van egymáshoz a két szöveg, hogy egymástól függetlennek képzeljük el a páli levélből vett hely idézését. De visszahatólag logikusabb. Talán a liturgikusan „későbbi” szöveg pár nappal korábbra való fölhasználására mutat az is, hogy Anna énekéből, tehát a Historia Regum impozíciójának szakaszából van véve a pünkösöd hetének péntekjére szánt 164. áldás b) része is („mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit” szó szerint 1Rg 2,6). Márpedig akkor még el sem kezdődött a Historia Regum olvasása! Ez arra utalhat, hogy a szerző egyszerre dolgozott ki egy nagyobb, legalábbis néhány napos-hetes időfelületet, és ebben nem gondolta zavarónak, hogy olyan szövegutalások vannak szövegeiben, amelyeknek „nyitja” másfél hét vagy három nap múlva jön elő.²

A b) szakasz („Praestet, ut, qui in vobis est humilis et pauper, in sua glorie tur exaltatione, et, qui in vobis dives est, in sua glorie tur humilitate” a *dives* és a *mendicus/pauper* állapotbeli köteletségét fejt ki; ez Jc 1,9–10 enyhe átköltése, talán az *Omne gaudium existimate* (Jc 1,2–12) perikópából véve.³

171. (Pent/D2) b: Induat vos [Deus] lorica caritatis et fidei et galea spei salutis (cf. 1Th 5,8), ut, qui diei estis (1Th 5,8), ... c: Ut, qui non positi estis in iram, sed acquisitionem salutis (1Th 5,9), cum beatis et electis Dei ad cenam nuptiarum Agni veniatis.

A második vasárnap evangéliumi perikópája a vacsorára való meghívás (L 14,16–24), amely az ima c) része második felében visszhangzik. Talán a vacsorát elutasítók, azaz a világi foglalatosságokhoz ragaszkodók témája adja a főntebb nem idézett a) rész kiindulópontját: legyünk Isten barátai és a világ ellenségei (Jc 4,4 parafrázisa), mert az élet csak annyi, mint a pára (Jc 4,15 lényegében szó szerint idézve). Jakab levelében ez utóbbi gondolat kontextusa: nem szabad hát a holnapban bízva kalmárkodni és nyereszkeskedni (Jc 4,13–14); ez lehet a kapcsolódás az evangéliumi szakaszhoz, liturgikus olvasmányi indokot egyelőre nem látok.

Feltűnő téma a b) részben a szeretet és hit mellvértje és az üdvösség reménye sisakja. Hogy kerül ide? A leckeperikópában (1J 3,13–18) ugyan benne van a felebaráti szeretet (caritas) témája, de ez húzná magával a hit, remény, szeretet

² A csütörtök az egyetlen nap a nyolcadban, amelynek eredetileg nincs propriuma, az eredeti (liturgikus) anyaga is másodfelhasználás. Nagyon is elképzelhető tehát, hogy visszamenőleg, a história hatása alatt kapta az áldását. (Földváry Miklós Istvánnak köszönöm az észrevételt.)

³ A XV. századi esztergomi perikóparendben (ld. pl. Missale Strigoniense 1484) ez egy vértanú miséjének levélből vett olvasmánya a húsvéti időben általánosan vagy olyan nagy szenteknél, mint Adalbert, György. A XI. századra való visszadatálásban azonban óvatossá kell lennünk, mert a perikóparend biztosan változott, s a kommúnis-szentes perikópák szerepe elég változatos. S ha közvetlenül nem is bizonyítékok, de vannak európai hagyományok, melyek temporálisan is ilyen-tájt használják a szakaszt (Pasc H6, Trin H1): usuarium.elte.hu/itemrepertories/2566/view. Az adatok lelőhelye: USUARIUM: A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period (szerk. FÖLDVÁRY Miklós István és mások, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2015-től).

máshol (1K 13,13) is meglevő hármasságát? Hátha az öltözködés (vö. induat) a kapcsolódás. Az e napi evangéliumi történetben ugyan nincs szó a vacsorára (cena) való öltözködésről, de az áldásban szereplő menyegzői lakoma (cena nuptiarum) kifejezés világosan mutatja: szerzőnk e perikópát és a párhuzamos helyét is figyelembe veszi; márpedig Mt 22,2–10 folytatása (11–14) a menyegzői ruha nélküli vendég kipenderítéséről szól. (Ez a pünkösöd utáni 20. vasárnap perikópája; ld. 214. áldás.) Ilyen csavaros megoldás sem volna lehetetlen, de nem kevésbé csavaros az, amely valószínűbbnek tűnik. A második vasárnap matutíniumán ugyanis a Historia Regum szerinti ótestamentumi olvasmány Dávid és Góliát története. A XIII. századi breviáriumban mindenesetre 1Rg 17,32-től kezdődött az olvasás, vagyis amikor Dávidot Saul elé vezetik, a 4–6. lekción, vagyis a szermó ismét Angelomustól vétetett. A belőle kiemelt szakasz (PL 115,312A–313A) a történetet valamivel korábban kezdi (1Rg 17,16) és a 3 rövid lekciónyi szöveg eljut az 1Rg 17,39-ig, de ez azért lehet, mert a történet rövid elmesélése után Angelomus csak az allegorikus magyarázatra alkalmas pontokat emeli ki. (Ld. PL 115,311C: „Ecce historiam, sicut spopondimus, summatim tetigimus, nunc figuras spiritalium rerum subiungamus.”) 1Rg 17,28 után azonban egyenest a 39. versre tér át, vagyis kihagyja azt a 38. verset, amely leírja, hogy Saul milyen fegyverekbe öltözteti föl Dávidot: „Et induit Saul David vestimentis suis, et imposuit *galeam* aereum super caput eius, et vestivit eum *lorica*.” Imaszerzőnk az Angelomus által figyelmen kívül hagyott, pedig az allegorizálásra kiválóan alkalmas verset 1Th 5,8 parafrázis idézésével értelmezi: „*induti lorica* fidei et caritatis et *galeam* spei salutis”. Ezek után a 1Th 5,8–9 részleges idézése logikus folytatás. (A továbbiakban innen-onnan egy-egy bibliai fordulat ismerhető föl, de ezek a bibliai nyelv flosculusai: operibus tenebrarum (cf. E 5,11, de 1Th 5,5 is: tenebrarum), digne ambuletis (cf. E 4,1; Kol 1,10), coram Deo et hominibus (cf. R 12,17; 2K 8,21).

Ebben az esetben tehát közvetlenül az ótestamentumi olvasmány képezi az hipotextust, de az idézés és a kreatív értelmezés kiváltója talán éppen a magyarázat hiánya a készen kapott *enarratio*-ban. S talán a 170. áldásnál vélelmezett „visszafelé” való hatást vélelmezhetjük abban is, hogy míg itt a *diei estis* (1Th 5,8) fordulat, mint írtam, logikusan következik a bibliai vers továbbidézéséből, pünkösöd nyolcadának áldásában (166.) nem következik a gondolatmenetből: „qui per regenerationem filii diei facti estis et lucis” (1Th 5,5: filii lucis estis et filii diei). Nem föltételezhető-e, hogy itt a 171. áldásból szűrődött át az egyébként szerzőnk által kedvelt (ld. még 2., 26. áldás) fordulat a 166.-ba?

172. (Pent/D2) a: Deus, qui **vos ad cenam** suam **per patriarchas** et **prophetas**, novissime **per apostolos** suos dignatus est **invitare**: **saecularium** vos **curarum** impedimentis dignetur exonerare, ut a talibus **epulis** nulla vos subtrahatis excusatione. ... b: Nulla vos **sollicitudo**, nullus **terreni amoris** affectus a Christo vestro dividat, ...

GREG., Hom. 36. (Pent/D2) c. 2. (PL 76,1267C): ... **epulas** carnales inquiritis. ... (1269B) ... 5.: ... **Ad cenam** ... **vos** aeterni convivii ... (Pater) **invitat**; ... hunc **terrena cura** occupat, illum ..., (1272B) ... 10.: Ecce vocat per se, ... vocat **per patres**, vocat **per prophetas**, vocat **per apostolos**, ... (1272C) ... debemus **curas** mundi postponere. ... 11.: ... (1272D) ... si mens vestra **terrenarum rerum amore** vincitur, ... (1273A) ... Non **nos** voluptas carnis, non **sollicitudo** curiositatis ... **a** ... cena praepediat, ... 13.: ... (1274B) ... ut ... ostendere possem nonnullos et **saecularem** habitum gerere, et **saecularem** animum non habere.

Ugyanarra a napra az evangéliumi perikópához (L 14,16–24) szorosabban kötődő ima is készült; elég egyértelmű, hogy az a lényeges többlet (legterjedelmesebben az isteni hívásban közreműködők felsorolása: „per patres, vocat per prophetas, vocat per apostolos”), amely az evangéliumi szakasz egyszerű felidézéséhez-kivonatolásához képest adódik, a matutínium homíliai olvasmányából, Nagy Szent Gergely 36. homíliájából származik. (Az idézett sorozat átalakítása valószínűleg a karácsonyi lecke, H 1,1sq. mintájára történt: H 1,1: ... in prophetis, 2 novissime ...)

A XIII. századi breviárium IX. olvasmánya a Gergely-beszéd 2. caputjának vége, ám ott csak az általános *cena* helyetti *epulae* tűnik fel mint valószínű szöveg-háttér, az elegáns *epulae*-t ugyanis Gergely szívesen használja. Az imával párhuzamba vonható helyek majd a beszéd végén sokasodnak, és letagadhatatlanul jellemzőek. Ismét azt lehet föltételeznünk, hogy a beszéd későbbi korokban nem olvasott része (vagy az is) a XI. századi felolvasás tárgya, és erre utal vissza az ima.

174. (Pent/D3) a: ... Deus, qui, ut ovem **perditam** revocaret, de sinu Patris egressus est, neminem ... ex vobis patiat **perire**, quos ... ad **integrandum** ovium suarum **numerum** ... voluit invenire. ... b: Et ipse, **aeterna** Dei **sapientia**, **decimam** in vobis drachmam dignetur ... servare, quam per **assumptionem** carnis, quasi ex **lumine testae** dignatus est **reparare**.

GREG., Hom. 34. (Pent/D3) c. 3. (PL 76,1247C): ... rationalis creaturae **numerus** ... **pereunte** homine erat imminutus, et ut perfecta summa ovium **integraretur** in caelo, homo **perditus** quaerebatur in terra. ... (1249A) ... 6.: Lucerna ... **lumen in testa** est, **lumen vero in testa** est divinitas in **carne**. De qua ... **testa** (1249B) sui corporis dicit ipsa Sapientia: „Exaruit velut testa virtus mea”. (Ps 21,16) Quia enim **testa** in igne solidatur, eius virtus sicut **testa** exaruit, quia **assumptam carnem** ... ex passionis tribulatione roboravit. ... (1249C) ... Sed ut compleretur electorum **numerus**, (1249D) homo **decimus** est creatus, qui a conditore suo nec post culpam **periit**, quia hunc **aeterna sapientia per carnem** miraculis coruscans **ex lumine testae reparavit**.

A nap perikópája az elveszett juh és drachma (L 15,1–10: *Erant appropinquantes*). A XIII. századi breviáriumban csak az elveszett juhra vonatkozó részlet van meg. (A folytatásról ld. a 199. áldásnál!) A IX. lectio vége a PL-kiadás c. 3. vége. Ugyanaz a tanulság adódik, mint az előző áldásnál: az egyezések csak úgy értelmezhetők, hogy a XI. századi író és hallgató a folytatás is ismerte.

181. (Pent/D5) a: Deus ... eius (sc. Petri) vos magisterio perducatur **ad soliditatem** perpetui **litoris** ... b: ... ut unitatem **Ecclesiae** nec morum, nec verborum **haeresibus scindatis**. ... c: Quatenus ... Ecclesiae *sagena* tales vos de **fluctibus huius saeculi ad litus futurae** resurrectionis pertrahat, quos **cum electis** piscibus in vasa electionis (cf. Act 9,15) sors beatorum colligat, non quos **reproba** vita foras eiiciat. ...

BEDA, Hom. 3,5 (Pent/D5) c. 2. (PL 94,278C): ... cor [fidelium] a **fluctibus saeculi huius ad futurae** vitae tranquillitatem quasi **ad soliditatem litoris** ... provehit [Iesus]. ... 7. (279B): ... nunc ad confessionem fidei etiam **cum electis reprobi** tanti intrant, qui ipsam quoque **Ecclesiam haeresibus scindant**.

A nap perikópája a csodálatos halfogás története (L 5,1–11: *Cum turbae irruerent*), úgy azonban, hogy a rokon történetek fordulatai-mozzanatai is beleszövődnek, amint ez az előzményül szolgáló patrisztikus homíliá(k)ban is természetes. A *sagena* és talán a *foras* legalábbis végsősoron Mt 13,47–48-ból van véve. A Bedának tulajdonított homília —amelynek 1–2., 3–4., 5–7. szakasza a XIII. századi Brev. Str. VII–IX. lekióját teszi ki, több fordulatot átvesz Gergely 24. homíliájából, amelynek textusa J 21,1–14, s amely Pasc H1/f4 benedikciójának alapjául szolgált (ld. e lap jelen évfolyamának 7. oldalán). Így az idézett Beda 3,5,7. teljes egészében megtalálható Gergelynél (24,3, PL 76,1185C). Nincs meg viszont nála az „a fluctibus saeculi huius ad futurae vitae tranquillitatem” fordulat, éppen ezért a Bedánál nem szereplő *perpetui* szót (ad soliditatem perpetui litoris) sem közvetlenül Gergelyből (Quid per **soliditatem litoris**, nisi illa **perpetuitas** quietis aeternae figuratur?) kell levezetnünk, hanem csak közvetve, hiszen mint a 137. főpapi áldás elemzésében megmutattam (az idézett helyen), Gergely parafrázálásában ott már megvan az „ad soliditatem perpetui litoris” fordulat! Kézenfekvő az onnan való átvétel.

Az azonban, hogy e benedikció forrása alapvetően Beda homíliája, nem jelenti azt, hogy szerzőnk nem olvashatta el (újra) és esetleg nem használhatta föl (újra) Gergely rokon témájú beszédét. A Beda 3,5,7-ben szó szerint idézett előtti két mondat Gergelynél ugyanis egy-két szavában meggondolandó párhuzamot mutat: „Illa ... piscatio [sc. (L 5,1–11)] ... praesentem Ecclesiam designat, quae bonos simul ac malos **colligit**, nec eligit, quos trahat, quia et quos eligere possit, ignorat. Haec ... piscatio”, ti. a feltámadás utáni (J 21,1–14), „post Domini **resurrectionem** facta, in solam dexteram missa est ...”

185. (Pent/D7) a: Deus mittat in vos famem et sitim non temporalis **alimenti**, sed audiendi **verba** sua, ut nemo ... spiritali periclitetur **inedia**. ... b: ... spiritalem sumatis alimoniam, quae ... cum incremento **epularum** in cordibus fidelium ad caelestia semper anhelat. ... c: Quatenus ... mereamini **pervenire**, ubi nec **esurire** in **aeternum** possitis, nec **sitire**. ...

BEDA, Hom. 3,6 (Pent/D7) c. 1. (PL 94,280C): ... super turbam miseretur Dominus, ne ... **inedia** ... deficiat nisi nos gratia Redemptoris (280D) ... **alimento verbi** sui reficiat. ... (282B) ... 7.: ... per gratiam Sancti Spiritus internas mentium **epulas** invenimus, ... 9.: ... (283A) ... **esurientes** et **sitientes** iustitiam saturantur, cum ... ad vitam **perveniunt aeternam**.

A nap evangéliumi perikópája a csodálatos kenyérszaporítás története (Mc 8,1–9: *Cum turba multa*). Az ágostoni (serm. 11,81) elemeket is feldolgozó, Bedának tulajdonított homília 1–3. szakasza a XIII. századi esztergomi breviárium VII–IX. olvasmánya; a gondolatmenet és a főtebb kiemelt szótöredékek viszont arra utalnak, hogy szerzőnk a teljes patrisztikus homíliát felhasználta: a Mt 5,6 egyedi parafrázisa (benne a *perveniunt* szóval), amely az evangéliumhoz képest egyértelmű többlet (az evangéliumi történetben nincs szó szomjazásról!), a 9. szakasza, vagyis szinte a beszéd legvégén található.

190. (Pent/D10) a: Auferat a vobis Deus spiritum, qui nunc operatur in filiis diffidentiae, ne, conversantes in desideriis vestris, **voluptatibus carnis** et cogitationum videamini consentire.

GREG., Hom. 39. (Pent/D10) c. 1. (PL 76,1294C): ... „Et quidem in hac die tua, quae ad pacem tibi”. (L 1,42) Cum enim **carnis** se **voluptatibus** daret [Ierusalem] ... in die sua, quae ad pacem esse ei poterant, habebat.

Hogyan kapcsolódnak az ima itt nem idézett c) része szerint is egyértelmű napi evangéliumi perikópához (Jézus siratja Jeruzsálemet: L 19,41–47: *Cum appropinquaret Iesus Ierusalem*) az a–b) rész Efezusi levélből vett igeversei? Nem kell aznapi leckére gondolnunk! S az sem különös, hogy a *voluntas/voluptas* lehetséges változatok közül az utóbbi áll a szövegben. (Vagy hogy ha az előbbi volt a szerző bibliájában, az utóbbira írta át.) Gergely mindössze kétszavas szószerkezetében az imáiró fölismerhette az utalást E 2,2–3-ra, majd ezt (2. *spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiae*, 3. *in quibus et nos omnes aliquando conversati sumus in desideriis carnis nostrae, facientes voluntatem carnis et cogitationum*) parafrázeálta. Az E 1,13–14 idézete ezek után értelmezhető az „előbbről olvasás” gesztusaként, de a gonosz lélek (E 2,2) és a Szentlélek (E 1,13) szembeállítás is összekötheti a két igeverset. Itt s talán sok más helyen sem „véletlenek” a páli idézetek; legalábbis van, mikor más szerző gondolatmenetének következményei. (Egyébként Gergely homíliájának 1–3. caputja alkotja a XIII. századi breviárium VII–IX. olvasmányait. Az idézett részlet a VIII.-ra esik.)

191. (Pent/D10) ... b: Aperiat vobis auditum cordis, ut vocem post tergum monentis (Is 30,21), dum tempus est, audiat, et, peccata vestra **erubescites**, non cum **persecutoribus Domini retro**, sed cum conversis fidelibus **in faciem** vestram **cadatis**. ...

BEDA, Hom. 3,13 (Pent/D14) c. 4. (PL 94,297B): Cadit [leprosus Samaritanus] ... in faciem (cf. L 17,16), quia ex malis, quae se perpetrasse meminit, **erubescit**; ibi enim cadit homo, ubi confunditur. ... Rursumque de **persecutoribus Domini** scriptum est: „Abierunt **retrorsum** et ceciderunt **in terram** (J 18,6). Quid est hoc, quod electi **in faciem**, et reprobi **retrorsum cadunt**, ...?

Nem világos, hogy az ugyanazon naphoz tartozó 191. ima b) részének második fele melyik szövegrészletet folytatja; talán a L 19,44 „et ad terram prosternent te” ige helyet. Gergelynél is (c. 4., 1296D) előfordul e helyhez kapcsolódva a „Tunc in mortem filii illius cadunt” szövegrészletben az elesés/bukás latin szava (cadere); és eszébe juthatott szerzőnknek J 18,6 is: *abierunt retrorsum et ceciderunt in terram*. De hogy kerül ide a *persecutoribus Domini* fordulat (és szembeállítva a *conversis fidelibus*)? Saját ötlet, éppen J 18,6-ot továbbgondolva, vagy másé? És az *erubescites*? Gergely e napi homíliájában mindezt hiába keressük. Annál inkább négy héttel később, a Bedának tulajdonított homíliában (ld. később). A 190. ima és a 191. a) alapján, de liturgiátörténeti ismereteink alapján is kizárt az, hogy a tíz bélpoklosról szóló történet lehetett volna Pent/D10 perikópája és ekkor olvasták volna Bedát. Egyébként is láttuk: Gergelytől vették az e napi matutínumi homília-lekciókat. Akár „előre olvas”, akár visszafelé „veszi észre” az érdekes értelmezés lehetőségét, újra azt látjuk, hogy szerzőnk nagyobb egységekben dolgozik, egy-egy időszak anyagát egészében átlátva szerkeszt. A kései filológus eljárászik a bizonyíthatatlan gondolattal: klerikustársainak beszédetbuzdítást tartva a főpap az evangéliumból kiemelte az „ad terram prosternent te” szavakat, és értelmezéséhez majd egy hónappal elővételezte a kétféle (kétféle) esés Bedától kapott „ötletét”.

197. (Pent/D13) a: Deus det vobis spiritum **compassionis** et viscera **miser cordiae** (cf. L 1,78), ... b: Doceat vos non despicere proximum, qui, a visione **pacis** peregrinus, in latrones potuit incidere, ... ne ... **vulneratum** praetereatis. ... c: Quatenus ... **caelestis Ierusalem** municipes facti, **beatis oculis** in sua gloria in Sion Deum deorum videatis. ...

BEDA, Hom. 3,106 (=12!) (Pent/D13) c. 5. (PL 94,508B): ... illum fuisse proximum **vulnerato**, qui fecit **miser cordiam** in illum, 6.: ... **beatos oculos** (cf. L 10,23) columbarum 7.: „Homo quidam ab Hierosolymis descendebat” ... **Hierusalem**, civitas **pacis** illa **caelestis**, a cuius **beatitudine** lapsus in hanc mortalem ... vitam devenit 12.: ... (509B) ... **compassionis** nostrae susceptione finitimus et **miser cordiae** factus est [Samaritanus = Iesus Christus] collatione vicinus.

A napi evangéliumi perikópa az irgalmas samaritanus története (L 10,23–37, *Beati oculi qui vident quae vos videtis*). Főbb nem jelöltem azon megfeleléseket, melyek a patrisztikus homíliában és a benedikcióban azért is közösek, mert magából a perikópából származnak (*proximus, praetereo*) és nem kapcsolódik hozzájuk valami többlet. Kiemeltem viszont a nyilvánvaló *compassionis* — *misericordiae* megfelelést, s még inkább perikópa első szavainak (*Beati oculi, qui vident, quae vos videtis*) s Jeruzsálem nevének etimologizáló (*visio pacis*), ugyanakkor allegorikus-anagógikus (*caelestis Ierusalem*) értelmezését. Bedánál a „Hierusalem, civitas pacis illa caelestis” egyértelműen a jól ismert *visio pacis* etimológiára utal; szerzőnk ezt ki is mondja, ahogy már megtette a 119. áldásban is, a szenvedés vasárnapja utáni keddenél; ott az evangéliumi perikópa (J 7,1–13: *Ambulabat Iesus in Galilaeam*) „Jeruzsálem” szava váltotta ki az etimológiából kiinduló képes értelmet: b: ... qui maior templo (cf. Mt 12,6) ... Ierusalem ... ascenderat, ipse vos ad aeternae pacis visionem (ld. még a szépséges *Urbs beata Ierusalem dicta pacis visio* dedikációs himnusz is) ... perducatur. —A *caelestis Ierusalem*-re való értelmezés eszébe jutott a következő vasárnap átvett áldása szerzőjének is: 198. c: Ut ... ad caelestem Ierusalem ... perveniatis ...; nem véletlenül, hiszen a tíz belpoklos perikópája (L 17,11–19, *Cum iret Iesus in Ierusalem*) kezdőszavaiban is benne van a város neve. Szerzőnknek eszébe juthatott az emmausi tanítványok perikópájából a „Tu solus peregrinus es in Ierusalem?” (L 24,18) mondat is, így az a *visione pacis peregrinus* ragyogó kettős értelmű kifejezés lett a főpai áldásban. — A XIII. századi breviáriumban a fenti, Bédából való idézetek a VII–VIII. lekciókból vannak, csak a 12. szakasz második fele (melyből a fenti idézet van) esik már a IX. lekcio utánra.

199. (Pent/D14) c: ... quicquid in **mandatis decalogi** deliquistis, sic perfecte corrigatis, ut, in decimum militiae caelestis ordinem conscripti, filiorum Dei characterem accipiat. ...

BEDA, Hom. 3,13 (Pent/D14) c. 6. (PL 94,297C): „Nonne decem mandati sunt, et novem ubi sunt?” (L 17,17) Unum si addatur ad novem, quaedam effigies unitatis impletur; quo fit tanta complexio, ut ultra non progrediatur numerus, nisi rursus ad unum redeatur, et haec per infinitatem numeri regula custodiatur. Novem itaque indigent uno, ut quadam unitatis forma coagulentur, et decem sint: unum autem non eis indiget, ut custodiat unitatem. Quomobrem ut unus ille, qui gratias egit, unice Ecclesiae significatione approbatus atque laudatus est, ita illi novem, qui gratias non egerunt, reprobi effecti, a consortio unitatis (0297D) exclusi sunt.

A Bedának tulajdonított beszéd —melyet előbb a 191. áldás forrásának láttunk— eszmefuttatása a tízes számrendszerről és magáról a tízes szám egység voltáról és így tökéletességéről kiválthatta szerzőnkben, hogy elgondolkodjék ennek további misztikus jelentéseiről. (A XIII. századi breviáriumban is benne volt e homíliarészlet a „... regula custodiatur” szavakig bezárólag.)

Nincs azonban benne az az értelmezés, hogy a tíz leprás a tíz parancsolat megsértésének értelmezhető (in mandatis decalogi deliquistis), sem pedig az, hogy a szentek a tizedik angyali kar (in decimum militiae caelestis ordinem conscripti). Más beszédet kell-e tehát föltételeznünk a XI. századi közegben?

Ami az előbbi illeti: érdemes emlékezetünkbe idéznünk a siketnéma meggyógyításának evangéliumi perikópájáról (Mc 7,31–37, *Exiens Iesus de finibus Tyri*) szóló 12. vasárnapi Beda-homília (3,11) legelejét (c. 1, PL 94, 291B):

... bene inter medios fines **Decapoleos** ... venisse perhibetur [Iesus], quia, relicto ob perfidiam populo, qui **decalogi mandata** acceperat, ... venit ad gentes, „ut” ... „Filios Dei ... congregaret in unum” (J 11,52).

A Dekapolis (Tízváros) emez érdekes értelmezését a 12. hétnél nem igen látszik kihasználni a mi szerzőnk (hacsaknem ezt a mostani felhasználást meggon-
dolván a 195. áldás eme részletét nem tekintjük visszhangnak: a: ... ut legem eius et **mandata** vitae libenter audiat ...). Most azonban alkalmasnak vélhette a felhasználást (különösen mert az egyes szám, *in unum*, ott is, ahogy itt is, komoly szerepet játszott a számmisztikai jelentéskutatásban).

Természetesen ez még nem egészen pontos megfeleltetés a tíz lepráshoz, de azt sem zárhatjuk ki, hogy szerzőnk „maga jött rá”, mint ahogy azt sem, hogy közvetve vagy közvetlenül máshonnan ismerte, mint pl. Haymótól:⁴

HAYMO Halberst., Hom. 126 (Pent/D14) (PL 118,675C) ... Decem viri leprosi ... populum significant Iudaeorum. ... idem populus **decalogum** legis acceperat Decem autem, sed leprosi fuerunt, quia eiusdem **decalogi** praecepta transgrediens ... erat (sc. populus) ... pollutus.

Ami az utóbbit illeti: itt sem szükséges Beda helyett más olvasmányt föltételeznünk, amelyben az a középkorban sokszor fölbukkanó gondolat lett volna említve, hogy a kilenc angyali kart a (szent) emberek teszik teljessé azzal, hogy ők alkotják a tizedik kart. Szerzőnk ugyanis már a Szent Mátyás apostol ünnepére írt 68. áldásban párba állítja (nem ide tartozik vizsgálni, hogy „saját kútfőből” vagy más forrásból) azt, hogy Mátyással teljessé lett az apostoli kar, amint a mennybe fölvett emberekkel az angyali karok lesznek azok; ez az áldás elég pontos párhuzam a 199.-hez (in decimum militiae caelestis ordinem conscripti):

⁴ A kérdés pontosítása nem vezet túl messzire, mindenesetre van középkori szöveg, amely valamiképpen Bedához kapcsolja a leprások = a tízparancsolat ellen vétők megfeleltetést: „Decem leprosi sunt, ut dicit hic glossa Bedae, qui contra decalogum legem peccant”, Hermann PFEIFFER — Berthold ČERNÍK: *Catalogus codicum manu scriptorum, qui in bibliotheca Canoniorum Regularium S. Augustini Claustro Neuburgi asservantur*. Bd. 2. Wien 1931. p. 281., 131. tétel (online: archive.org/stream/cataloguscodicum02klos#page/340/mode/2up/search/bedae).

Haymo egyébként (PL 679D–680A) alaposan kifejti a tízes szám tökéletességét is: „... Et pulchre hi, qui ingrati remanserunt, novenario numero continentur. Novenarius namque numerus imperfectus est, et ad (680A) suam perfectionem explendam uno indiget. Numerus vero unitatis perfectus est, et dividi non potest: et ad suam perfectionem explendam nullo indiget ...”

68. c: Ut, sicut in illo suppletus est duodenarius apostolicae dignitatis numerus, ita in vestra adoptione caelestis militiae denaria plenitudo suppleatur. ...

E gondolatnál a középkorban sokszor Gergely 34. homíliájára szokás hivatkozni, amelynek első felét (mely a napi perikópa első feléről, az elveszett juh példázatáról szól) főntebb a Pent/D3-ra szóló 174. áldásnál elemeztük:

GREG., Hom. 34 (Pent/D3) c. 10. (PL 76,1249C): Angelorum ... et hominum naturam ad cognoscendum se Dominus condidit, Decem vero drachmas habuit mulier (L 15,8), quia novem sunt ordines angelorum. Sed ut compleretur electorum numerus, (1249D) homo decimus est creatus,

A 10 bélpoklos perikópájának főntebb elemzett „jeruzsálemi” vonatkozása miatt érdemes idézni még egy Gergely-mondatot a folytatásból:

11. ... (1252B) ... superna illa civitas ex angelis et hominibus constat, ad quam tantum credimus humanum (1252C) genus ascendere, quantos illic contigit electos angelos remansisse

Áldásszerzőnk megfogalmazása akár ezekről a helyekről is eredhet.

205. (Pent/D17) a: Deus ... sanet in vobis **inflationem** superbiae, ne ille rex vester sit, cuius oculus videt omne sublime. ... b: Restinguat in vobis immoderatam **sitim** avaritiae, ne, **adepto**, quod supra indigentiam prava **concupiscentia** quaesierat, etiam habendi desiderium ad perniciem animae deterius **inardescat**. ...

BEDA, In Evang. S. Lucae lib. 4, c. 14 (Pent/D17) (PL 94,510D): Hydropis morbus ... [e]st ... humor subcutaneus ... cum **inflatione** turgente (511A) Propriumque est hydropici, quanto magis abundat humore inordinato, tanto amplius **sitire**. ... Comparatur diviti **avaro**, qui, quanto est copiosior divitiis, quibus non bene utitur, tanto **ardentius** talia **concupiscit**. ... (511B) ..., qui, cum ea, quae appetit, **adeptus** fuerit, ad appetenda alia amplius anhelat. ... (511D) ... Salvator ... omnes in imo **concupiscentiae** puteo demersos invenit.

Rögtön látható az evangéliumi perikópa szövegéhez (a vízkóros meggyógyítása, L 14, 1–11: *Cum intraret Iesus in domum cuiusdam*) képest egyértelműen Bedából származó többletek hatása. (Ezek a két századdal későbbi breviáriumban is a VII–VIII. lekciónkba estek.) Többször, ahol nincs szóazonosság, látszik, hogy szerzőnk —ügyesen, sőt szellemesen— parafrázeálta Beda szövegét: „inordinato” → „immoderatam”, és az erősen összetettek: „cum ea, quae appetit, adeptus fuerit”, „quibus non bene utitur”, „talia concupiscit” → „adepto, quod supra indigentiam prava concupiscentia quaesierat”, „ad appetenda alia amplius anhelat” → „habendi desiderium deterius inardescat”.

Az inflatio *superbiae* értelmezés viszont származhatik Ágostonnak a „meny-nyei kenyér kéréséről avagy az alamizsnálkodásról és a könyörületességről” szóló traktátusából, vagyis 389. beszédéből is (PL 39,1701, amelynek rövid részlete a XIII. századi breviárium IV–VI. lekcioit alkotja! Csak ezekben a *superbia* és rokonai 5-ször fordulnak elő, a teljes beszédben pedig több mint 10-szer (*superbia*, *superbus*, *superbe*, *superbio*).

208. (Pent[Trin]/QuT/S) b: Et ipse vinitor ... sarmenta **luxuriae** resecet, et **ad radicem cordis mittat cophinum stercoris**, ut de **foetore ad** pinguedinem spiritalium **fructuum revirescat**. ...

GREG., Hom. 31. (Pent[Trin]/QuT/S) c. 5. (PL 76,1227C): „Et **mittam cophinum stercoris**”. (L 13,8) ... lumenta ... in stercore suo computrescere (cf. Joel 1,17) est carnales quosque in **foetore luxuriae** vitam finire. Mittitur ergo **cophinus stercoris ad radicem** arboris. ... redit ad fecunditatem operis **radix cordis**. Ex **foetore** ergo **ad fructum** reviviscit arbor.

Az őszi kántorböjti szombat evangéliumi perikópájának (L 13,6–17: *Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua*) első 4 igeverse (6–9) a szőlősgazda által kivágásra ítélt terméketlen fügefát megmenteni akaró vincellérről szól. Az evangéliumi szakaszt magyarázó Gergely-homília 1–5. caputja a XIII. századi matutínium homíliáinak VII–IX. olvasmányát tette ki, mindenesetre az ott a IX. lekciora eső 4–5. caputokban találjuk mindazokat a többleteket, amelyek az evangéliumi szövegből egyszerűen nem vezethetők le. Ezek közül a hangulatos *cophinus stercoris* (‘egy kosárnyi trágya’) a Vulgata-kéziratokban általános *stercora* (‘trágya’, többes számban) szóhoz képest Gergelynél Vetus Latina-örökség.⁵ A további részletek Gergely invencióját, a termékeny átvétel pedig szerzőnk irodalmi ízlését dicsérik. A szó szerinti vagy némileg átalakított szavak mellé sorolható még a *fecunditas* → *pinguedo* is. Az, hogy a *revivisco* szó helyett az áldásban a rokon jelentésű *reviresco* olvasható, lehet tudatos változtatás, alapulhat egy Gergely-szövegvariáns, s lehet félreolvasás is, de amely jó értelmet ad ki. A *sarmenta resecare* talán szerzőnk Gergely szövegétől meglódult fantáziájáról, részletező kedvéről és allegorizáló hajlamáról vall.

Az életszagú *Computruerunt iumenta in stercore suo* (Joel 1,17) prófétai hely már előjött a Qu/H2/f2 94. c) áldásban („Ne ... in saecularis sapientiae stercore computrescentes in peccatis vestris moriamini ...”), valamint a fényesheti hétfő 135. a) áldásában is („... ne, spiritu mortui, in foetore vitiorum computrescat”). Ezek mindenesetre nem feltétlenül ebből a Gergely-homíliából származnak, hanem, ha valahonnan, akkor a pápa vízkereszti (hom. 10.) beszéde emlékei (PL 76,1113C, c. 6): a *lumenta ... finire* mondat ugyanis egy szó híján mindkét beszédben pontosan megegyezik.

Folytatjuk

⁵ H. A. G. HOUGHTON: *The Latin New Testament: A Guide to its Early History, Texts, and Manuscripts*. Oxford University Press, Oxford 2016. 164.